

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

НЕВІДОМІ ЛИСТИ ПИЛИПА ОРЛИКА З РЕГІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ м. ЛУНД (ШВЕЦІЯ)

(Публікація та примітки Хокана Хенрікссона,
переклад з латинської Ольги Циганок,
коментар і примітки до нього Олександра Дубини)

Нещодавно, досліджуючи фонди Регіонального державного архіву в місті Лунд, автор даної публікації натрапив на теку, яка містить приблизно 15 листів українського гетьмана в екзилі Пилипа Орлика, написаних у перші роки його перебування у Швеції (до переїзду в Стокгольм 1719 року).

У процесі підготовки цих листів до публікації автор уточнив дату прибуття Пилипа Орлика і його супутників до Швеції. Згідно з повідомленням поштмейстера м. Істад (провінція Сконе) Улафа Мурмана до Державної канцелярії в Стокгольмі від 30 листопада 1715 р., 27 листопада того року¹ до Істада зі Штральзунда на галіоті прибув «польський фельдмаршал Орлик з почтом у 40 чоловік і оселився у місті»².

Слід зазначити, що це – не єдиний випадок, коли у шведських джерелах Пилипа Орлика називають маршалом або прирівнюють до нього. Так, у переліку осіб, від яких надійшла кореспонденція до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе в Мальме в 1716 році, він значиться як «Козацький Найвищий польовий командир» («Cossakisk Feltherge»)³. У континентальній Європі шведське слово «feltherge» перекладали як «маршал». Слід зауважити, що у шведських документах так інколи називали Мазепу. Отже, у Швеції в українському гетьмані бачили видатного воєначальника.

До добірки документів, які публікуються нижче, увійшли такі:

Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе від 6 грудня 1715 р.; цей лист, відправлений з Істада, є першим листом, написаним гетьманом власне на шведській землі. В ньому Орлик висловлює свою пошану і подяку за прийом генерал-губернатору провінції Сконе, а також побажання оселитися в Крістіанстаді. (I);

Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе від 29 грудня 1715 р.; в ньому гетьман дякує генерал-губернатору за забезпечення його переїзду до Крістіанстада. Датування цього листа дозволяє встановити термін перебування Орлика в Істаді: приблизно місяць (27 листопада він прибув до Істада, а 29 грудня вже пише листа з Крістіанстада; з огляду на те, що Орлик був дуже акуратним у своєму листуванні, можна припустити, що цього листа він написав не пізніше, ніж через 2-3 дні після прибуття до нового місця проживання). (II);

Написана німецькою мовою Специфікація, яку Орлик додав до свого листа від 29 грудня 1715 року. В ній перелічені всі супроводжуючі його особи: 20 чоловік – члени його родини та прислуга, інші – козацька старшина й офіцери зі слугами; усього – 37 чоловік. (II-A);

Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе від 16 січня 1716 р. з проханням про надання матеріальної допомоги. (III);

Лист генерал-губернатора Померанії Йохана Августа Мейерфельдта⁴ до Пилипа Орлика від 13 січня 1716 р. з повідомленням про необхідність отримання відповідного розпорядження для надання допомоги у тисячу талерів срібними монетами; цього листа гетьман переслав як додаток до свого листа генерал-губернаторові від 16 січня 1716 року. (III-A);

Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе від 13 грудня 1718 року. Цей лист, написаний після загибелі Карла XII, був адресований, очевидно, генерал-губернатору, маючи при цьому на оці, що він буде переданий сестрі короля Ульріці Елеонорі, яка успадкувала шведський трон. Таким чином, лист, що публікується, фактично має два адресати – прямого (високопосадовця) і непрямого (королеву).

Листи Пилипа Орлика написані ним власноруч вишуканою латиною і каліграфічним почерком. Автора Специфікації, поданої німецькою мовою, на даний момент встановити не вдалося. Що ж стосується листа графа Мейєрфельга до Пилипа Орлика, то він написаний кимось з його помічників, але про його автентичність свідчить підпис, зроблений Мейєрфельгом власноруч.

Отже, читаємо:

I. Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе в Мальме. Істад, 6 грудня 1715 року⁵.

[Отримано] в Мальме, 7 грудня 1715р.

Найясніший і Найкращий Пане!

Лист Вашої Ексцеленції, писаний 5 [числа] цього [місяця] у Мальме, я отримав 6 [числа] цього самого [місяця], у зв'язку з чим висловлюю [Вам] всю свою належну повагу; з нього я довідався про прихильність до мене Вашої Ексцеленції, чії дари найбільш явні докази, цілком достатньо [її] мені привселюдно проявили і зв'язали вдячну душу мою вічними путами боргового зобов'язання до усіх, які б вони не були, послуг; я тільки клопочуся, щоб використати нагоду і засвідчити пошану Вашій Ексцеленції, з усією вдячністю відплатити Вашій Ексцеленції за милість і щирість.

Що стосується місцеперебування мого табору, це залежить від волі, настрою і розпорядження Вашої Ексцеленції, в якому я [...] будучи товаришем по нещастю, не сумніваюся. Зручними були би зимові квартири в сільській місцевості [що зумовлено потребою] великої кількості дров, а можливо, може виникнути нестача [...] риби на пісні дні й іншого необхідного. До того ж, якщо буде завгодно Вашій Ексцеленції призначити мені місцеперебування в Крістіанстаді, вирушу туди з усіма своїми супутниками за бажанням і розпорядженням Вашої Ексцеленції. Шляхетна пані Софі д'Орінь⁶ не хоче з нами розлучатися і найпокірніше молить, щоб з ласки Вашої Ексцеленції могла залишитися разом з нами. Про моє оточення Ваша Ексцеленція довідається від того, хто доставить цей [лист], пояснить Вашій Ексцеленції специфікацію. В [усьому] іншому ввіряю себе ласці, прихильності, милості й захисту Вашої Ексцеленції і залишаюся сповнений пошани і поваги до Вашої Ексцеленції

Найпокірніший і найвідданіший Слуга

Пилип Орлик, Вождь

Істад, 6 грудня 1715 р.

II. Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе в Мальме. Крістіанстад, 29 грудня 1715 року⁷.

Найясніший і Найкращий Пане!

Доки буду мати честь привітати особисто Вашу Ексцеленцію з Новим роком, тепер за допомогою пера вітаю зі святом Різдва Христового і щиросердно благаю, щоб молитвами Вашої Ексцеленції відродилося все найкраще і щасливе. Під час підготовки до мого від'їзду з Істада забезпечила мене Ваша Ексцеленція [усім необхідним], турбуючись і даючи притулок у тому самому Істаді, перед приходом моїм до Святої Королівської Величності, Пана мого найласкавішого.

Отже, молю, щоб те забезпечення дало свій результат в особливому настрої Вашої Ексцеленції, чого я дуже пристрасно бажаю, залишаючись навіть

Вашої Ексцеленції

Сліпо відданий і дуже покірний Слуга

Пилип Орлик

Крістіанстад, 29 грудня 1715 р.

**II-A. Специфікація Його Ексцеленції фельдмаршала
Пилипа Орлика і його повного почту⁸**

Його Ексцеленція з родиною та слугами	20
Пані дружина підполковника Дюрінга	3 ⁹
Генеральний суддя [Клим] Довгополий	1 ¹⁰
Генерал-ад'ютант [Іван] Мирович	1 ¹¹
Генерал-ад'ютант [Григорій] Герцик	1
Генеральний хорунжий [Іван] Герцик	1
Бунчужний [Афанасій Герцик].	1 ¹²
Булавничий [Федір Нахимовський].	1 ¹³
Пани офіцери зі слугами.	8
Усього	37 ¹⁴

**III. Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе в
Мальме. Крістіанстад, 16 січня 1716 р.¹⁵**

[Отримано] в Мальме, 18 січня 1716

Монсенъор!

Позаяк мені не судилася честь привітати Вашу Ексцеленцію з Новим роком в Істаді, я листом як виразником мого почуття відшкодовую втрату і разом з тим щиросердечно бажаю, щоб щасливим плином Нового року повернулася і воскресла не тільки сила і бездоганність минулої юності, щоб виконати і витримати важкі державні обов'язки, але і щоб усе те, що впало, піднялося, дало гарні результати і щасливо завершилося.

Лист Найяснішого і Найвеличнішого Графа Мейєрфельдта, адресований Вашій Ексцеленції і приєднаний до мого, відправляю Вашій Ексцеленції у вкладиші, тому що він так само сповнений великої [...] пошани, і разом з тим молю, щоб Ваша Ексцеленція не відмовилася якомога швидше допомогти моїй нужді та скрутному матеріальному становищі, які мене діймають і мучать у теперішньому стані, однак [їх неважко було] передбачити, тому що без грошей уже повністю [...] неможливо іноземцям жити на чужій землі, у якій Покровителем мені є Ваша Ексцеленція, якого я з особливою [...] і милістю, з усіякою покірністю [...] і постійною пошаною залишаюся

ВАШОЇ ВИСОКОСТІ

найпокірніший і найнижчий

Слуга

Крістіанстад, 16 січня 1716 р. ПИЛИП ОРЛИК

III-A. Лист Йохана Августа Мейєрфельдта Пилипу Орлику.

Істад, 13 січня 1716 р.¹⁶

[Отримано] в Мальме, 18 січня 1716

Найясніший Пане Вождь

З листа найяснішої Вашої Ексцеленції, написаного до мене 11 дня цього місяця, я багато в чому зрозумів висловлені в ньому побажання. Отже, як я зможу наочно показати якесь свідчення відносно бажання Найяснішої Вашої Ексцеленції щодо моїх статків, прихильний тон доданого [Вами] листа від Пана Губернатора Буреншельда¹⁷, додає впевненості, [що Ви] знову отримаєте тисячу талерів срібними монетами і переконаєтеся, що я повсякчас буду.

Найяснішої Ексцеленції Вашої

найпокірніший Слуга

Істад, 13 січня 1716 р. Й. А. Мейєрфельдт

IV. Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе¹⁸ в Мальме. Крістіанстад, 13 грудня 1718 р.¹⁹

[Отримано] в Мальме, 15 грудня 1718 р.

Найясніший і Найкращий Пане, Пане і Патроне найлюб'язніший!

Не чорнилом, а чорним духом виводжу ці сумні рядки до Вашої Ексцеленції. Я писав би слізьми, якби не знав, що ніщо не висихає швидше, ніж сльоза. Відвертав би скорботу Вашої Ексцеленції утішенням, одначе як можу я, заглиблений в сльози і плачі та пригнічений безмірними муками зраненого серця, утішити Вашу Ексцеленцію, якщо я сам безутішний. Знаю, що Ваша Ексцеленція гірко оплакує таку жахливу, таку сумну, таку злощасну долю Найяснішого Короля Отця, Отця Свого, найблагороднішого ж Пана, однак мене більше мучить і душить такий жахливий біль, бо я іноземець на чужій землі, який втратив усю владу, усю надію, усю розсудливість і підтримку, а також усю розраду й залишився без опори. З-за того, що з усіх боків оточений стражданнями, мене так мучить злощасна доля дуже ласкавого мого Покровителя, роздирає груди і єство моє, ледве не доводить мене до божевілля, ось чому безмірні та нескінченні зойки, плачі та невітніні голосіння моєї Сім'ї проникають аж до моїх кісток, в саму глиб, тому стають перед очима сумні думки, куди піду з дружиною і вісьмома дорогими дітьми, відчай охоплює тремтячу душу, щоб або мене не вигнали з цієї землі, і тоді я буду жити, випрошуючи допомогу, або щоб мене не передали [...] ворогам, хоч цього я не заслужив з-за моєї бездоганної вірності по відношенню до Найблаженнішого Короля, яка мене і поставила у безпорадне становище, і позбавила усяких благ в Україні, і навіть в Туреччині, грошей, коштовностей, помешкання і срібних побутових речей, мало того, ледве не позбавила життя і честі під час Бендерського перевороту, коли на Найяснішого Короля напали внаслідок злочинного і скаженого задуму Турки й Татари, і коли Хан запитав мене через посланців його, на чийй я стороні, коли я прилюдно відповів, що клятвено відданий заступництву Святої Королівської Величності, тоді роздратований Хан пригрозив знести мою голову і полонити мою сім'ю, і він би здійснив свої погрози, якби його Син, Султан Калга, та інші кримські чільники не протидіяли його намірам, і Пан Сапега не став напроти Хана у мій захист. Нарешті ця та інша моя вірність, віддана Найблаженнішому Королю, вирвала з моїх рук такі значні статки, які мені пропонувала Оттоманська Порта, володіти майже всією Україною, і це володіння було б можливим, якби через Пана Комісара Сольдана²⁰ [посланого] з дорученням святої Королівської Величності [я не змушений був] повернути до [міста] Баба, вже коли я був у дорозі, і я отримав Королівський наказ не йти в Константинополь. І хоч той мій відхід спричинив і мир з Московітами, і те, що їм залишилася у володіння Україна, що лежить по цю сторону²¹, однак силою зброї біля [річки] Прут від них була звільнена Україна, що лежить по цю сторону, [яку] мені запропонувала Порта і своїм Привілеєм, що зараз у мене в руках, [це] підтвердила, проте усе це я поставив нижче Королівської волі, хоч після того та сама Порта поступилася Полякам силою Константинопольських Пактів²², я ж забезпечений такою підтримкою, такими королівськими милостями на словах і письмово, пішов, приховуючи свої сліди, зі своєю Сім'єю і з деякими офіцерами від сходу аж до цих північних земель, де тепер осиротілий без мого найласкавішого Покровителя і покинутий, скористаюся цим Євангельським текстом:

«Ось усе ми покинули та й пішли за Тобою слідом, що ж нам буде за це?»²³. Таким чином, будучи між молотом і ковадлом теперішніх моїх нещаст'я і перебуваючи між надією і страхом не в якомусь іншому місці, а при Вашій Ексцеленції, шукаю не іншого притулку, а Вашу Ексцеленцію. Знаю, що все це розповідаю не тому, хто не знає, а найкраще з усіх обізнаному і проінформованому, бо Ваша Ексцеленція все це бачив і мав перед очима. Отже, будь кращим за Отця, будь кращим за Покровителя, будь кращим за Патрона, учись тепер приходити на допомогу бідним, тих, хто упродовж багатьох років були під його захистом, щоб Ти захотів підтримати [їх] своєю милістю і благодійництвом. Удостоїть Ваша Ексцеленція із вродженої доброти, з Християнського співчуття, з великого милосердя по відношенню до чужинців і з любові до ближ-

*Liberali, qua freti promittunt mihi subministrandam
 suppetendam pecuniam in provisionem, in Vin
 ad assignationis. Supplicis igitur humillime et
 lacrymabunde cum Familia mea, ut Excell^a 9^a de
 clementissime intertinere suam provisionem pro
 miserimis ad Familiam Dⁿⁱ Cortemeyer, ne pe
 acerbissimis doloribus correpti, et penuria susten
 nis, et extrema inopia oppressi, et fame prope
 desperatione vitam istam exiguemus. Con
 etiam in hesternis literis, ad Reverendissimum Dⁿⁱ
 Caspar^{um} meum clementissimum supplicando
 petendo confirmationem assignatam mihi a
 sumo Rege provisionis, his ergo supplicibus
 hi ut Excell^a 9^a digne in provisione sua
 gari humillime oro, maneant ad interno cultu.
 Excellentia Vestra
 Philippus Orlikus
 1718
 meo clementissimo supplicando*

**Остання сторінка листа Пилипа Орлика
 від 13 грудня 1718 р. з особистим
 підписом гетьмана.**

нього підняти мої впалі надії, занедбану долю мою втримати від вічного нещастя, і живими барвами [виразити] вірність мою неослабну по відношенню до Святої Королівської Величності, яку виявив з небезпекою для життя і честі, представити й засвідчити її Найяснішій Спадкоємній Володарці Швеції і Найяснішому Спадкоємному Чільнику Ганзи та іншим, кому буде завгодно Вашій Ексцеленції, щоб не відмовилися продовжувати і зміцнювати даний мені Святою Королівською Милістю захист і найласкавіше забезпечення. Вчора я поштою більш детально написав до Їх Світлостей, Панів мені найласкавіших, про все це, що тут коротко відновлюю у пам'яті Вашої Ексцеленції, залишається тільки, щоб Ваша Ексцеленція на dodаних писаннях найдієвішим своїм письмовим поручництвом засвідчила мою вірність. Порятуйте Ваша Ексцеленція цією милостивою дією мою дуже нещасну дружину, якій слід горювати і бути у відчаї, від [...] смерті, мені ж і найнещасливішій Сім'ї моєї дасть надію на краще і очікування, що справді будемо мати багату винагороду у Бога.

Нарешті те, з-за чого я змушений і спонуканий потурбувати Вашу Ексцеленцію. З Паном Кортемейером²⁴ я уклав договір, засвідчений підписами з обох сторін та узаконений, що він мені в рахунок виділених Королівських грошей дає і харчі, і одяг поквартально, а по закінченні з Королівського Комісаріату отримає відшкодування за моє постачання. Я був зобов'язаний виплатити йому борги, внаслідок чого знову отримав сам у Стокгольмі від Королівських Депутатів свої виділені у цьому призначенні гроші, і так упродовж цілого року, кожних три місяці, дотримувався цієї укладеної між мною і ним угоди, однак зараз, у теперішньому нещасті, його Сім'я і Довірені особи вже в останній місяць цього нещасливого і сповненого біди року, відмовляються і не погоджуються видати мені гроші та інше необхідне з крамниці, які мають бути виплачені в [рахунок] майбутнього призначення, другої домовленості, у три місяці, які починаються від нового року, не маючи на це надії, від цієї зневіри і Пан Ведуар²⁵ вагається, інший мій Кредитор, а особливо Сім'я і Довірені особи Пана Кортемейера бояться за його відсутності продовжити до кінця року виплату мого передбаченого утримання і вимагають у своє виправдання у цій справі, щоб я добився Письмового поручництва Вашої Ексцеленції, покладаючись на яке, вони дадуть мені гроші, які слід надати, якими слід забезпечити, на прожиття, в силу [згоди] Вашої Ексцеленції [на] призначення. Отже, уклінно прошу найпокірніше і обливаючись слізьми [разом] з моєю сім'єю, щоб Ваша Ексцеленція змилостивилася найласкавіше надати своє поручництво за нас нещасних Сім'ї Пана Кортемейера, щоб ми, вражені найпекучішим болом, відчуваючи нестачу [...], і пригнічені великими злиднями, і придушені голодом з відчаю не позубулися нещасного [нашого] життя. Я написав також у вчорашньому листі до Найяснішого Чільника Стокгольма Пана мого найласкавішого уклінно

благаючи, прохаючи підтвердження призначення мені [...] Королем забезпечення, а цим благальним листом Найсмиренніше прошу, щоб Ваша Ексцеленція удостоїла свого поручництва і залишаюся з вічною пошаною

ВАШОЇ ЕКСЦЕЛЕНЦІЇ

Моя дружина у відчаї Вашій Ексцеленції та Найяснішій Найнижчий слуга
дружині зі мною допише [вирази] найсмиреннішої
поваги.

Крістіанстад, 13 грудня 1718 р.

Пилип Орлик

P.S. На втішання болю [...], щоб позбутися дуже великого відчаю, найсмиренніше прошу наймилостивішої відповіді Вашої Ексцеленції на цей лист, щоб надіятися у цьому моєму нещасному становищі на [Ваше] поручництво Пану Кортемейеру, слізно прошу²⁶.

* * *

Публікація невідомих листів Пилипа Орлика шведським істориком-архівістом Хоканом Хенрікссоном має неабияке наукове значення.

Насамперед, піднято незайманий до цього часу пласт архівних матеріалів. Досі основною джерельною базою для дослідження перебування й діяльності Пилипа Орлика та інших мазепинців у Швеції був фонд «Cosasica» у Національному архіві Швеції в Стокгольмі. Проте цей фонд був ґрунтовно досліджений шведським вченим Альфредом Єнсенем і його матеріали були введені в науковий обіг ще на початку минулого століття²⁷. Втім, у цій класичній публікації містилося кілька фактичних неточностей, які нині, в результаті знахідок шведського вченого, ми можемо виправити.

Почнемо з хронології. Протягом тривалого часу в українській історіографії була поширена інформація про те, що Пилип Орлик разом зі своїми супутниками прибув до Швеції, а саме до міста Істад, у травні 1715 року. Так стверджував А. Єнсен у згаданій вище праці²⁸. Згодом у своїй монографії «Мазепа», що вийшла друком шведською мовою в 1912 р., шведський дослідник скоригував цю дату, віднісши приїзд Орлика до Істада на «Новий 1716 рік»²⁹. Але в першій біографії Орлика, виданій в Києві у 1918 р., її автор Василь Різниченко повторює первісну помилку А. Єнсена³⁰. Відтоді неправильна дата кочувала з одного видання в інше, але точні відомості щодо часу прибуття Пилипа Орлика до Швеції були відсутні. Достатньо сказати, що в авторитетній Енциклопедії історії України (відповідний том вийшов у 2010 р.) вказано, що Орлик «переїхав до Швеції» у 1714 році³¹. Тепер ми точно знаємо, що гетьман в екзилі з'явився на шведській території 27 листопада 1715 року.

Далі. До останнього часу у вітчизняній історіографії існували різні думки щодо місцеперебування Пилипа Орлика в Швеції. Так, у тій же Енциклопедії історії України читаємо: «Гетьман П. Орлик з родиною та 24 старшинами, які склали його еміграційний уряд (зокрема, Г. Герцик, І. Герцик, О. Герцик... Ф. Мирович... Ф. Нахимовський, К. Довгополий, Ф. Третяк, І. Бистрицький), 23 жовтня 1714 виїхав з Бендер та 1715 прибув до Шведського королівства, де проживав у м. Істад (провінція Скандія)»³². Тепер ми можемо виправити цю неточність. В Істаді гетьман прожив приблизно місяць; решту часу, до переїзду в Стокгольм у 1719 р., – в Крістіанстаді.

Те, що Пилип Орлик прибув до Швеції через Істад, – цілком природно. Це містечко було морськими воротами країни (до речі, через цей порт гетьман і покинув Швецію в 1720 році). Звідси вирушав Карл XII на війну з датчанами у 1700 р., саме сюди шведський король повернувся через 15 років. Сталося це 13(24) грудня 1715 року. Там уже понад два тижні перебував український гетьман. Під час їх зустрічі (а те, що вона відбулась у невеличкому Істаді, де просто неможливо було розминутися,

**Пам'ятник Пилипу Орлику в Крістіанстаді, встановлений у 2011 році.
Фото Хокана Хенрікссона.**

денції Карла XII і пов'язаних з ним осіб того періоду. В тому числі – й листування Пилипа Орлика.

Маємо ще одне уточнення. Йдеться про кількість супутників Орлика. У класичній праці А. Єнсена зазначено, що двір Орлика «складався з 24 осіб»³⁴. Ми вже побачили, як «двір» з 24 осіб трансформувався у 24 «старшини». Деяко ближчими до істини були автори книги «Володарі гетьманської булави», говорячи про те, що гетьман мав «двір з двадцяти чотирьох осіб і велику сім'ю»³⁵. Тепер ми можемо майже точно вказати кількість супутників Орлика. У Специфікації, доданій до листа Орлика від 29 грудня 1715 р., вказана кількість осіб, що супроводжували гетьмана, – 37 чоловік: 20 – родина й слуги; генеральна старшина – 6 чоловік; офіцери зі слугами – 8 чоловік і 3 – пані Дюрінг. Якщо припустити, що на кожного офіцера припадав один слуга, то виходить, що офіцерів було четверо. Якщо ж додати їх до генеральних старшин, то матимемо 10 осіб, які могли б входити до складу двору гетьмана. Це – аж ніяк не 24 особи, які з легкої руки А. Єнсена фігурують у всіх дослідженнях.

І все ж Специфікацію не можна вважати вичерпним списком супутників Пилипа Орлика. З інших документів, у тому числі написаних самим Орликом, ми знаємо про присутність у його оточенні принаймні ще двох осіб: генерального судді Федора Третьяка й священника Парфенія. Може, з якихось причин вони не потрапили в поле зору автора Специфікації. Та цілком вірогідно, що їх побачив поштмейстер з Істада, який повідомив у Стокгольм про прибуття «фельдмаршала Орлик з почтом у 40 чоловік». Як би там не було, але тепер завдяки зусиллям та удачі шведського архівіста Х. Хенрікссона ми можемо майже точно назвати кількісний склад оточення Пилипа Орлика в перший період його перебування в Швеції – близько 40 чоловік.

Особливий інтерес являє собою лист Пилипа Орлика від 13 грудня 1718 року. Хоча його було адресовано безпосередньо генерал-губернатору провінції Сконе, неважко помітити, що головним адресатом Орлик бачив королеву Ульріку Елеонору. Навіть по зверненнях видно, що гетьман у цьому листі мав на оці насамперед королеву, від якої у той момент залежала його подальша доля. Справа в тому, що після смерті

не викликає жодних сумнівів) Пилип Орлик, напевно, зрозумів прагнення Карла XII продовжувати війну і його небажання повертатися до столиці. Про це свідчило й те, що король облаштував свою штаб-квартиру в Істаді. Орлик теж не став поспішати до Стокгольма й висловив, як ми бачили, побажання оселитися в сусідньому Крістіанстаді, поближче до свого патрона. Неабиякий військовий стратег, гетьман не міг не розуміти, що після падіння у грудні останнього оплоту Швеції на континенті – фортеці Штральзунд, звідки Карл дивом утік на невеличкому човні, загроза нависла вже безпосередньо над її територією.

Влітку 1716 р. потужна російсько-датська армія була готова до вторгнення в провінцію Сконе. Саме тут, у старовинному університетському місті Лунді, й облаштував Карл XII свою резиденцію. Сюди, на південь Швеції, на деякий час перемістився військово-політичний центр Швеції. У Лунді король прожив з невеличкими перервами майже два роки – з серпня 1716 по червень 1718 року³³. Отже, цілком природно, що в лундських архівах осіла значна частка кореспонденції

Карла XII, який призначив Орликові грошове утримання, у його кредиторів виникли сумніви щодо подальшого фінансування гетьмана з державної казни. Орликові конче потрібно було рішення з цього приводу на найвищому рівні, якого генерал-губернатор прийняти сам не міг. По змісту цей лист багато в чому збігається з посланнями гетьмана королеві від 12 грудня того ж року й від 13 листопада 1719 року.

У всіх трьох листах Орлик благає про матеріальну допомогу. Кожного разу він нагадує королеві про свою вірність Карлові XII під час буремних подій 1711 – 1713 років, коли в нього була нагода прийняти турецьку протекцію й отримати, принаймні, Правобережну Україну під своє урядування. В листах до королеви гетьман зупиняється на тих подіях, підкреслюючи, що він, попри дуже вигідну пропозицію від Порти, виконав наказ Карла XII не їхати до Константинополя на переговори з турками.

Зіставлення та аналіз текстів цих трьох листів дають змогу наблизитися до відповіді на запитання, яке свого часу поставив відомий український історик з діаспори Омелян Прицак. Розглядаючи тексти двох договорів між Туреччиною та Україною, вчений доходить висновку, що перший з них, датований 25 – 28 грудня 1711 р., мав характер універсалу, а другий, від 16 березня 1712 р., – привілею. Перший давав Орликові владу над усією Україною, другий – тільки над Правобережжям. У історика виникло запитання: чи була грамота від кінця 1711 р. також відправлена Орликові³⁶? Вичерпної відповіді на це запитання ми поки що дати не можемо, але, вчитуючись у тексти листів Пилипа Орлика до королеви, ми можемо зробити дуже вірогідне припущення, що грамоти від кінця 1711 р. у нього не було. Так, у листі від 12 грудня 1712 р. Орлик каже, що його право на володіння «Попередньою Україною» (*Anteriores Ucrainam*) підтвержене листом кримського хана, який він «має на руках». Якби у нього була грамота від кінця 1711 р., він неодмінно навів би її як доказ своїх прав. Так, як він зробив у листі від 13 грудня 1713 р., коли прямо вказав, що має привілей від Порти «на руках» (*ad manus*). Отже, радше за все, грамота кінця 1711 р. не потрапила до Орлика. Втім, і Привілеєм, який він мав на руках, Орлик не скористався. Він пояснював це вірністю даної Карлу XII присяги.

Проте були й інші мотиви того, що український гетьман не пристав на пропозицію Порти. Європеєць за світоглядом і способом життя, Орлик мав геополітичну орієнтацію на Європу. І коли ішов на союз із Туреччиною, то вважав необхідним пояснити у своєму Маніфесті від 4 квітня 1712 р. європейським «королям, князям і республікам» вимушеність такого кроку³⁷.

Орлик прекрасно знав, якою катастрофою для України обернулася турецька протекція, прийнята Петром Дорошенком. До речі, у Привілеї 1712 року прямо вказано, що Україна «по цей бік Дніпра» передається Орлику у володіння «на підставі того закону та правила, що його мав його попередник Петро Дорошенко, коли залишався під протекцією нашого найяснішого царства»³⁸. Та й сам гетьман мав нагоду бути свідком плондрування українських земель найближчими союзниками Порти – кримськими татарами під час свого походу в Україну в 1711 році.

Гетьман однозначно орієнтувався на Європу, а не на Туреччину, яка вже починала послаблюватися. Дотримуючись присяги, даної шведському королю, Пилип Орлик продовжував політику союзу зі Швецією, започатковану ще Богданом Хмельницьким і відновлену гетьманом Іваном Мазепою у 1708 році.

1. Тут і далі дати в усіх документах подані за юліанським календарем, яким Швеція користувалася з 1712 по 1753 рік. Таким чином, Пилип Орлик прибув до Швеції 8 грудня за григоріанським календарем.

2. Riksarkivet, Stockholm, Sverige. – Kanslikollegium. – G II:14.

3. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:20. – S. 2.

4. Мейєрфельдт Йохан Август [Meijerfelt Johan August (1664 – 1749)] – шведський військовий та державний діяч, граф, генерал-лейтенант (після 1710). У 1713 – 1747 рр. – генерал-губернатор Шведської Померанії. У 1715 – 1720 рр. перебував у Швеції.

5. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:19. – S. 249–250.

6. Sophie d'Orignys – імовірно, вчителька французької мови, яка жила в родині Орликів

під час їх перебування в Крістіанстаді; «французенка з Лунда» (Див.: Різниченко Василь. Пилип Орлик – гетьман України / Різниченко Василь. Пилип Орлик – гетьман України. Борщак Ілько. Великий мазепинець Григор Орлик. – К.:Український письменник, 1996. – С.69. Борщак Ілько. Великий мазепинець Григор Орлик / Різниченко Василь. Пилип Орлик – гетьман України. Борщак Ілько. Великий мазепинець Григор Орлик. – К.:Український письменник, 1996. – С.133.

7. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:19. – S. 251.

8. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:19. – S. 252.

9. Frau ObristLieutenantin During або Düring – звертає на себе увагу співзвучність прізвищ d'Orignys та Düring. Цілком імовірно, що це – та сама персона. Таку версію підтверджує той факт, що її супроводжували ще дві особи, можливо, слуги. Що стосується різночитання у прізвищі, то воно викликане, радше за все, тим, що вона, мабуть, вимовляла його з французьким акцентом, тоді як Специфікацію написано німецькою мовою і прізвище було записано на німецький кшталт. Її чоловіком міг бути підполковник Отто Фрідріх фон Дюрінг. Він походив зі шляхетної німецької родини з Нижньої Саксонії, у 1714 р. поступив на шведську службу і загинув 12(23) грудня 1715 р. в битві за Штральзунд.

10. Див.: Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім «КА Академія», 2004. – С.61.

11. Мирович Федір Іванович (? – 1758). Його батько, полковник Іван Іванович (? – 1706) помер у полоні в Швеції, у м. Гетеборг. Детальніше про родину Мировичів див.: Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім «КА Академія», 2004. – С.102 – 110.

12. Про братів Герциків див.: Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім «КА Академія», 2004. – С.111 – 113.

13. Див.: Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім «КА Академія», 2004. – С.145.

14. Отже, якщо відкинути пані д'Оріньї-Дюрінг з її супроводом, виходить, що до Крістіанстада прибули 34 українці.

15. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:20. – S. 101.

16. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:20. – S. 102.

17. Буреншельд Якоб [Burenskiöld, Jacob (1655 – 1738)] – з 1710 р. – губернатор провінції Сконе; 1711 – 1716 – генерал-губернатор провінції Сконе. Очевидно, що всі листи Пилипа Орлика до канцелярії у Мальме, включаючи й датований 16 січня 1716 р., адресувалися персонально до нього.

18. Генерал-губернатором Сконе у 1717 – 1719 рр. був генерал кавалерії Карл Густав Хорд [Carl Gustaf Hård (1674 – 1744)]. Він разом з Карлом XII перебував у Бендерах; у травні – серпні 1711 р. був спостерігачем шведського короля в турецькій армії. Отже, був близько знайомий з Пилипом Орликом.

19. Landsarkivet i Lund, Sverige. – Skånska guvernementskansliet. – D IIIa:22. – S. 118–121.

20. Сольдан Густав [Soldan Gustaf (1668–1739)] – з 1701 р. – королівський радник. У 1709 вирушив з Карлом XII у Бендери; наприкінці 1715 разом з королем повернувся до Швеції.

21. Тобто Правобережжя.

22. Російсько-турецький договір, що уточнював умови Прутського договору 1711 року. Підписаний 5(16) квітня 1712 р.; згідно з ним на західній стороні Дніпра за Росією залишався тільки Київ з околицями. Козаки, які жили на західній стороні Дніпра, і Січ виходили з-під влади Росії (ст. 3). Росія брала на себе зобов'язання вивести свої війська з Правобережної України і не втручатися у справи козаків.

23. Євангеліє від Матвія, 19:27.

24. Коргемейєр Антон [Cortmeijer Anton (? – 1723)] – купець з Крістіанстада. У 1711 – 1714 рр. у його помешканні зупинявся король Польщі Станіслав Лещинський з родиною.

25. Ведуар Бальгазар [Weduvar Baltzar (? – 1755)] – купець з Крістіанстада.

26. Постскрипtum зроблено на нижньому лівому полі аркуша, іншим почерком; вірогідно дружиною Пилипа Орлика Ганною Герцик.

27. Енсен А. Орлик у Швеції // Записки НТШ. – Т. ХСІІ. – Л, 1909. – С. 93 – 169.

28. Там само. – С.95.
29. Єнсен А. Мазепа. – К.: Український письменник, 1992. – С.162.
30. Різниченко Василь. Вказана праця. – С.63.
31. Енциклопедія історії України. – Т.7. – К.: Наукова думка, 2010. – С.636.
32. Енциклопедія історії України. – Т.6. – К.: Наукова думка, 2009. – С.428.
33. Bain R. Nisbet. Charles XII and the collapse of the Swedish empire, 1682-1719. – New York : G.P. Putnam's sons, 1895. – P.292.
34. Єнсен А. Орлик у Швеції // Записки НТШ. – Т. ХСІІ. – Л, 1909. – С. 95.
35. Володарі гетьманської булави. [К]: Варта, 1994. – С.459.
36. Пріцак О. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття? // Укр. археограф. щорічник. – Нова серія. – Вип. 1. – Укр. археограф. зб. – Т.4. – К., 1992. – С.314.
37. Борщак І. Orlikiana. // Хліборобська Україна. Книжка четверта. Зб. VII і VIII. – Відень, 1922-1923. – С.366-367.
38. Пріцак О. – Вказана праця. – С.308.

